

HYPERICUM 14, oktober 2016

Nieuwsbrief (38) van de FLORISTISCHE WERKGROEP TWENTE
en FLORON TWENTE

REDACTIE: Otto Zijlstra (districtscoördinator FLORON).
E-mail: ogzijlstra@zonnet.nl

Pieter Stolwijk (coördinator Floristische Werkgroep Twente).
E-mail: pieter@fwtwente.nl

INTERNET: www.fwtwente.nl - redactie@fwtwente.nl

[J.W. BIELEN](#)

Over de eerste vondst van Heggenvogelmuur (*Stellaria neglecta* WEIHE) in Twente, p.1

[L. VAN RUN](#)

Over het voorkomen van *Spiranthes odorata* in Glanerbrug, p.8

[J. HOFSTRA, F. EYSINK & R. RUIS](#)

Het optreden van *Carex x pauliana* F.W. SCHULTZ 1854 in heden en verleden in de Lemselermaten, p.10

[W. BOERSMA, P.F. STOLWIJK & O.G. ZIJLSTRA](#)

Excursieverslagen FWT-FLORON 2016, p.17

[P.F. STOLWIJK](#)

Hennepnetel (*Galeopsis*) in Twente, p.21

Over de eerste vondst van Heggenvogelmuur (*Stellaria neglecta* WEIHE) in Twente.

J.W. Bielen

Inleiding

Op 17 april 2014 vonden Jelle Hofstra en ik in een bosje bij de Ruhembergerbeek een populatie van Heggenvogelmuur (*Stellaria neglecta*). De eerste waarneming van deze soort in Twente. Het was een gelukkige bijvangst want we waren, in verband met het Floronproject Zwartblauwe rapunzel (*Phyteuma spicatum* subsp. *nigrum*), op zoek naar een populatie daarvan. In dat bosje had ik deze in 2004 voor het laatst gezien. De plek was ons al langer bekend dankzij een onderzoek van Eddy Weeda uit 1979 (WEEDA, 1980a). Een weggetje tot vlakbij de groeiplaats, leek op de kaart de kortste en makkelijkste route. Het weggetje leidde eerst langs een woonhuis dat net werd verbouwd. We kregen een groet terug van de bouwvakkers daar en liepen door naar het volgende huis. Daar sloot een hoog hek de weg af. Een waarschuwing op een bord met een daarop afgebeelde dreigende hond deed ons hier van klim- en/of omloopplannen aan deze kant afzien. Uiteindelijk lukte het ons vanuit Duitsland in het bosje te komen via een diepe en steile greppel langs de weg van Gronau naar Gildehaus, iets ten noorden van de beek op een plaats met niet al te veel bramen. De brandnetels waren gelukkig nog niet uitgegroeid. Al snel kwamen we op een wat rommelige, enigszins ruderaal plek Heggenvogelmuur tegen. We twijfelden nog wel of we al op Nederlands grondgebied waren. Later bleek dat de soort ook nog op een paar plaatsen verder stroomafwaarts

langs de beek voorkomt tot net om een haakse bocht die deze maakt. Heggenvogelmuur staat hier op ongeveer 150 m van de Nederlands-Duitse grens.

Onder de naam Goorbach stroomt de beek aan de Duitse kant naar Nederland en passeert de grens ruim een km ten zuidwesten van het drielandenpunt. De drie landen zijn Nedersachsen, Westfalen en Nederland. De naam van de beek verandert in Ruhembergerbeek na het passeren van de grens. Op de terugweg naar de auto zijn we nog even gaan kijken bij de Goorbach. Daar zagen we al snel een plek, met Heggenvogelmuur prachtig in bloei van wel vijf meter in doorsnee, en onder minder gestoorde omstandigheden dan aan de Nederlandse kant. Ik had al enigszins verwacht dat de soort eens ergens in Twente zou opduiken door mijn ervaringen met Heggenvogelmuur in naburig Westfalen en bestudering van de verspreidingsatlassen van onze oosterburen. Dat ik zelf bij de eerste vondst betrokken zou zijn, was echter wel een grote verrassing. Vandaar onderstaand relaas van mijn eerdere ontmoetingen met Heggenvogelmuur.

Stellaria neglecta habitus (foto JELLE HOFSTRA)

Mijn eerdere ontmoetingen met Heggenvogelmuur

Rond 1980 zag ik, tijdens een wandeling in Zuid-Limburg in gezelschap van Pieter Stolwijk, Heggenvogelmuur voor het eerst. De plant groeide daar tegen een heg en viel mij daar op door zijn lange stengels. Pieter herinnerde zich iets van het bestaan van een ondersoort van Vogelmuur (*Stellaria*

media). Na raadplegen van de flora (Van Ooststroom, 1977) kwamen we uit op *Stellaria media* subsp. *neglecta*. Een ondersoort dus van een zeer triviaal onkruid.¹

Voor mij toen niet bijster interessant; voor veel andere floristen was dat kennelijk ook zo. In 1977 was de verspreiding in Nederland nog onvoldoende bekend (VAN OOSTSTROOM, 1977).

In 1980 wordt Heggenvogelmuur van slechts 8 atlasblokken gemeld en is daarmee een zeer zeldzame plant (WEEDA, 1980b). Ook in een aantal door mij toen gebruikte buitenlandse flora's was het een Kleinart (RAUH, W. & K. SENGHAS, 1968) of ondersoort (OBERDORFER, E., 1970) of werd zelfs helemaal niet vermeld (BINZ, A. & A. BECHERER (1968, 1976). Heggenvogelmuur wordt al wel als aparte soort opgenomen door CHATER & HEYWOOD in de Flora Europaea (TUTIN, 1964).

Stellaria neglecta detail bloem (foto JELLE HOFSTRA)

Ik kwam Heggenvogelmuur voor de tweede maal tegen op 23-4-1993 toen ik samen met Rudolf Luiken de Buchenberg bij Burgsteinfurt bezocht. Wij zagen vanuit de rijdende (!) auto in de berm van een weggetje aan de westkant van de berg (in VierTELquadrant 3810/31) opvallende, witte bloemen². Rudolf wist ook niet welke plant het zou kunnen zijn. Hoewel we nog niet bij ons doel waren besloten we even uit te stappen om de planten van dichtbij te gaan bekijken. Het bleek Heggenvogelmuur te zijn. De bloemen waren groot, stonden die ochtend wagenwijd open en vrijwel alle onderzochte bloemen bezaten 10 meeldraden. Mijn enthousiasme voor de vondst was nu

---

¹ Tijdens het schrijven van dit verhaal merkte ik pas dat de determinatie destijds een beetje slordig werd uitgevoerd. Door de voetnoot te negeren misten wij de addenda achterin de flora. Hierin staat dat volgens recent onderzoek de ondersoorten van *Stellaria media* beter als soorten kunnen worden opgevat. Ze heten dan *Stellaria neglecta* WEIHE, *Stellaria media* (L.) VILL. en *Stellaria pallida* (DUMORT.) PIRÉ.

² In de Duitse verspreidingsatlassen is de Duitse Topografische Karte de basis voor het karteringsnet. De nummers van de kaartbladen bestaan uit vier cijfers. Elk kaartblad wordt in sommige atlassen weer in vier Quadranten (vijfde cijfer) verdeeld en ook kan elk Quadrant weer in vieren verdeeld worden tot vier VierTELquadranten (zesde cijfer).

wel groot, vooral omdat de planten hier zo goed herkenbaar waren en op een slechts gering gestoorde bodem stonden. De ondersoort was inmiddels tot soort gepromoveerd in de eerste door Ruud van der Meijden (MEIJDEN, 1983) verzorgde uitgave van de Heukels'. Van der Meijden vermeldt in een opmerking in kleine letters dat *Stellaria media* (Vogelmuur), *Stellaria neglecta* (Heggenvogelmuur) en *Stellaria pallida* (Duinvogelmuur) weliswaar enige overlap in kenmerken vertonen maar geen bastaarden vormen en verwijst daarvoor naar een artikel van SCHOLTE (1978). In veel flora's van Europa waren de ondersoorten inmiddels ook soorten geworden, bijvoorbeeld: (HESS, 1976, BINZ, A. & C. HEITZ, 1990). Dat de verspreiding in Westfalen totaal niet bekend was in die tijd blijkt uit de, door Twentse floristen nogal eens geraadpleegde, Flora Westfalens van RUNGE (1972). Deze auteur weet slechts waarnemingen te citeren uit andere flora's uit de omgeving van Osnabrück (KOCH, 1958) en Bielefeld (KOPPE, 1959). De later nog verschenen aanvullingen op de uitgave van 1972 (RUNGE, 1979, 1986, 1989, 1994) heb ik helaas niet kunnen raadplegen. Controle van onze waarneming met de Atlas van HAEUPLER, H. & P. SCHÖNFELDER (1988) leverde geen resultaat omdat daarin, "vanwege determinatieproblemen", Heggenvogelmuur en Vogelmuur nog worden samengenomen.

Bij excursies naar de Buchenberg in hetzelfde jaar en een jaar later, o.a. van de FWT (Floristische Werkgroep Twente) op 28 mei 1994, werd Heggenvogelmuur ook op enige plaatsen in Viertelkwadrant 3810/32 gevonden (BIELEN, 1995). In Nederland wordt Heggenvogelmuur vrijwel uitsluitend in beek- en rivierdalen aangetroffen. Aan de westzijde van de Buchenberg stroomt de Steinfurter Aa, waar ik de soort met Rudolf ook al had gezien. Dit riviertje mondt uit in de Vecht. Het leek mij niet onmogelijk dat ze meer naar het noorden in het dal van de Vecht aanwezig zou kunnen zijn. En inderdaad, in de Atlas van de Grafschaft Bentheim (LENSKI, 1990) wordt ze net ten zuiden van Nordhorn aangegeven voor het Viertelkwadrant 3508/43 waar de Vecht doorstroomt.

Ik bezocht de Buchenberg opnieuw in 2012 en nu met Jelle. We vonden Heggenvogelmuur op verscheidene plaatsen onder meer in een wegberm in Viertelkwadrant 3810/32. Een enkele maal zagen we Heggenvogelmuur en Vogelmuur door elkaar groeien. Mijn interesse werd weer aangewakkerd en ik raadpleegde recent verschenen literatuur. De standplaatsen op de Buchenberg en in het dal van de Steinfurter Aa voldeden aan de beschrijving van NILSSON (2001): "Heggenvogelmuur groeit op humusrijke iets vochtige grond, gewoonlijk in de halfschaduw en is vooral in loofbossen te vinden aan bosranden en langs paden en ook in lichte bossen en struwelen in beekdalen. De soort groeit ook wel in ruderaal samen met andere ruigtesoorten, maar is daar veel minder afhankelijk van dan Vogelmuur."

In de BRD bewees het verschijnen van diverse verspreidingsatlassen dat daar de plantenkartering inmiddels ook flink was aangepakt. In de Atlas van Westfalen (HAEUPLER, 2003) is 3810/3 het meest noordwestelijke Kwadrant waar de soort voor wordt aangegeven. Het is niet geheel onmogelijk dat dit de FWT-waarnemingen zijn, die toen door mij aan het karteringsproject zijn doorgegeven. In de Verbreitungsatlas Deutschlands (BETTINGER, 2013) wordt als meest noordwestelijk kaartblad 3508 (Nordhorn) genoemd al bekend door LENSKI (1990). Maar hier is kaartblad 3608 (Bentheim) er nog bij gekomen. Dit blad bestrijkt voor een groot deel gebied in Nederland. Het leek mij toen niet onwaarschijnlijk dat Heggenvogelmuur ooit nog eens in Twente aangetroffen zou kunnen worden. De door ons vastgestelde groeiplaats bij de Goorbach net aan de andere kant van de grens ligt in het meest noordwestelijke deel van Westfalen bij Gronau in Viertelkwadrant 3708/32 en is niet in Verbreitungsatlas (BETTINGER, 2013) aangegeven.

De huidige groeiplaatsen in Nederland

Het areaal van Heggenvogelmuur is in Nederland beperkt tot het Zuid-Limburgse district en de grenszone van het Fluviatiele met het Subcentreurope district. Inmiddels is zij vanaf 1990 van ongeveer 30 atlasblokken in Nederlands bekend. In de voortreffelijke verspreidingsatlas van Oost-Gelderland (LINDE & VAN DEN BERG (2003) wordt de toename van het aantal hokken in dat gebied toegeschreven aan gericht zoeken op de "geschikte" plaatsen. Van geschikte plaatsen in Twente kon (en kan) ik me niet goed een voorstelling maken. Ik kon dit advies dus niet opvolgen.

In STORTELDER & al. (1999) wordt Heggenvogelmuur niet genoemd in de tabellen wegens haar in Nederland geringe voorkomen, veroorzaakt door haar zeldzaamheid, haar vroege afsterven in de lente, en de gelijkenis met Vogelmuur. Jelle en ik waren daar niet van op de hoogte en we hadden daarom geen opname gemaakt. Van een foto van Jelle van de plek waar we Heggenvogelmuur voor het eerst tegen kwamen, konden we later aflezen dat er verder nog stonden: Look-zonder-look (*Alliaria petiolata*), Zevenblad (*Aegopodium podagraria*), Kleefkruid (*Galium aparine*), Witte dovenetel (*Lamium album*), Grote brandnetel (*Urtica dioica*), Hondsdraf (*Glechoma hederacea*), Kropaar (*Dactylis glomerata*), Gewone braam (*Rubus fruticosus*), Spaanse aak (*Acer campestre*). Uit deze soortencombinatie kunnen we afleiden dat Heggenvogelmuur optrad in een begroeiing die overeenkomt met het Verbond van Look-zonder-look (*Galio-alliarion*). Dit is in overeenstemming met de opvattingen in STORTELDER & al. (1999) en OBERDORFER (2001).

Het schrijven van dit artikel werd uitgesteld tot we wel een vegetatieopname (tabel 1) tot onze beschikking zouden hebben.

Tabel 1

Auteur:	Bielen, J.W. en Hofstra, J.J.
Locatie:	Op de oever van de Ruhenbergerbeek, op een open plek ontstaan als gevolg van kaalkap
Syntaxon:	Alliario-Chaerophylletum temuli
X-coördinaat:	269.113
Y-coördinaat:	473.095
Datum:	19-5-2016
Oppervlakte (m ²):	3
Bedekking (%):	90
Gemiddelde hoogte kruidlaag (cm):	12
Maximale hoogte kruidlaag (cm):	50
Heggenvogelmuur (<i>Stellaria neglecta</i>)	3.2
Klimopereprijs (<i>Veronica hederifolia</i>)	3.2
Kleefkruid (<i>Galium aparine</i>)	2.1
Reuzenbalsemien (<i>Impatiens glandulifera</i>)	2.1
Ruw beemdgras (<i>Poa trivialis</i>)	1.2
Hondsdraf (<i>Glechoma hederacea</i>)	1.1
Zevenblad (<i>Aegopodium podagraria</i>)	+1
Look-zonder-look (<i>Alliaria petiolata</i>)	+1
Grote brandnetel (<i>Urtica dioica</i>)	+1
Dolle kervel (<i>Chaerophyllum temulum</i>)	r
Hop (<i>Humulus lupulus</i>)	r

Bovendien wilden we nagaan of het een enigszins permanente groeiplaats was. In 2015 kwam het er niet van. In 2016 was Heggenvogelmuur op 28 april nog onvindbaar door het koude voorjaar, terwijl zij in 2014 al volop aanwezig was op 17 april. Bij ons volgende bezoek op 19 mei 2016 was Heggenvogelmuur rijkelijk in bloei aanwezig op de nogal gestoorde beekwal en er kon een opname gemaakt worden (opname 1). Deze opname, die op associatieniveau kan worden benoemd hoort tot de Associatie van Look-zonder-Look en Dolle kervel (*Alliario-Chaerophylletum temuli*). Op de iets minder gestoorde groeiplaats waar we de soort in 2014 het eerst tegen kwamen, ontbrak ze nu.

Slot

Heggenvogelmuur is een eenjarige voorjaarsbloeiër met een klein aantal stengels die tot 80 cm lang kunnen worden. Volgens NILSSON (2001) staan zij min of meer rechtop (zijn nooit liggend) en zijn hoofdzakelijk vertakt in het bovenste deel. Wij constateerden daarentegen dat het onderste deel van de stengel steeds liggend was maar niet wortelend en slechts het bovenste deel met de bloeiwijze opgericht. Door de relatief grote kroonbladen, die meestal iets langer zijn dan de kelkbladen en de naar buiten gebogen, duidelijk teruggeslagen vruchtstelen is de plant in het veld redelijk gemakkelijk al op enige afstand te ontdekken. De vruchtstelen zijn veel langer dan de kelk. Bij beschouwing van dichtbij vallen de tien meeldraden met purperrode (wanneer ongeopend) helmknoppen op. De afmetingen van de rijpe zaden maken het onderscheid met Vogelmuur en Duinvogelmuur ook goed mogelijk. De zaden ontkiemen reeds in de herfst (winterannuel). Bij het verzamelen van deze soort is het belangrijk de plant direct nog in het veld "plat" te leggen en zo snel mogelijk goed te drogen. Alleen dan heb je kans dat de plant met zijn volledige kenmerken in het herbarium belandt. Zijn de planten uitgebloeid dan kun je nog proberen zaden te verzamelen. Een uitgebreide bespreking van de verschillen en overeenkomsten tussen de drie taxa Vogelmuur, Heggenvogelmuur en Duinvogelmuur van NILSSON (2001) staat in de Flora Nordica Volume 2, JONSELL (ed.) (2001). De kenmerken van deze drie zijn nogal variabel en vertonen vrij veel overlap. In Scandinavië zijn de drie door steriliteitsbarrières van elkaar gescheiden (PETERSON, 1936). Door een combinatie van morfologische factoren is vrijwel elk plant in deze groep op soort te determineren. Rond de Middellandse Zee is de morfologische variatie groter (SCHOLTE 1978, TISON 2014). Dat de determinatieproblemen eigenlijk niet zo groot zijn bij bloeiende Heggenvogelmuur blijkt uit mijn eigen ervaring en wordt ook al beschreven door WEEDA & al. (1985): "Voor wie haar eenmaal goed heeft bekeken, is zij een onmiskenbare bijzonder sierlijke verschijning". De Ruhembergerbeek is een zijbeek van de Dinkel en vormt een onderdeel van het Natura 2000-gebied Dinkelland. Tijdens onze bezoeken aan het bosje bij de Ruhembergerbeek werden nog enige plantensoorten ontdekt, die van belang zijn voor dit Natura 2000-gebied. We zullen daarover berichten in een aparte publicatie. Door gebrek aan gegevens uit het verleden valt niet te zeggen hoelang de populatie aan Goorbach en Ruhembergerbeek al aanwezig is. De beperkte bloeitijd, de gelijkenis met Vogelmuur en de geringe belangstelling voor deze soort maakten de kans van aantreffen van een populatie klein. Het bosje aan de Nederlandse kant is moeilijk te bereiken en is daarom weinig door floristen bezocht. Deze nieuw ontdekte groeiplaats sluit niet aan bij de andere gebieden in Nederland waar de soort voorkomt, maar zou eerder aan kunnen sluiten bij een deelareaal in Westfalen. Er zijn echter nog grote hiaten tussen de groeiplaatsen die hier nu bekend zijn.

Grote dank ben ik verschuldigd aan Jelle Hofstra voor zijn hulp in het veld, de hulp bij het maken van de opname, het verstrekken van de foto en het kritisch doorlezen van deze tekst.

Literatuur

- BETTINGER, A., K.P. BUTTLER, S. CASPARI, J. KLOTZ, R. MAY & D. METZING (ed.) 2013. Verbreitungsatlas der Farn- und Blütenpflanzen Deutschlands.
- BIELÉN, J.W., 1995. De Buchenberg. [Nieuwsbrief FLORON-FWT 12: 6-8](#).
- BINZ, A. & A. BECHERER 1968. Schul- und Exkursionsflora für die Schweiz.
- BINZ, A. & A. BECHERER 1976. Schul- und Exkursionsflora für die Schweiz.
- BINZ, A. & C. HEITZ 1990. Schul- und Exkursionsflora für die Schweiz.
- HAEUPLER, H. & P. SCHÖNFELDER 1988. Atlas der Farn- und Blütenpflanzen in der Bundesrepublik Deutschland.
- HAEUPLER, H., A. JAGEL & W. SCHUMACHER 2003. Verbreitungsatlas der Farn- und Blütenpflanzen in Nordrhein-Westfalen.
- HESS, H.E., E. LANDOLT & R. HIRZEL 1976. Flora der Schweiz 1.
- KOCH, K., 1958. Flora des Regierungsbezirks Osnabrück.
- KOPPE, F., 1959. Die Gefässpflanzen von Bielefeld und Umgebung.
- LENSKI, H., 1990. Farn- und Blütenpflanzen des Landkreises Grafschaft.
- LINDE, B. TE, & L.-J. VAN DEN BERG 2003. Atlas van de Flora van Oost-Gelderland.
- MEIJDEN, R. VAN DER, E.J. WEEDA, F.A.C.B. ADEMA & G.J. JONCHEERE 1983. Flora van Nederland.
- NILSSON, Ö., in JONSELL (ed.) 2001. Flora Nordica Volume 2: *Chenopodiaceae* to *Fumariaceae*.
- OBERDORFER, E., 1970. Pflanzensoziologische Exkursionsflora für Süddeutschland und die angrenzende Gebiete.
- OBERDORFER, E., 2001. Pflanzensoziologische Exkursionsflora für Deutschland und angrenzende Gebiete.
- OOSTSTROOM, S.J. VAN, 1977. Heukels' Flora van Nederland.
- PETERSON, D., 1936. *Stellaria*-Studiën. Zur Zytologie, Genetik, Ökologie und Systematik der Gattung *Stellaria*, insbesondere der media-Gruppe. Bot. Not. 1936: 281-419.
- RAUH, W. & K. SENGHAS 1968. SCHMEIL-FITSCHEN: Flora von Deutschland und seinen angrenzenden Gebieten.
- RUNGE, F., 1972. Die Flora Westfalens.
- RUNGE, F., 1979, 1986, 1989, 1994. Neue Beiträge zur Flora Westfalens I, II, III, IV. Natur und Heimat: 39, 46, 49, 54.
- SCHOLTE, G.A.M., 1978. Biosystematic studies in the collective species *Stellaria media* (L.) VILL. I-II. Proc. Kon. Nederl. Akad. Wetensch. C 81: 442-456, 457-465.
- STORTELDER, A.F.H., J.H.J. SCHAMINÉE & P.W.F.M. HOMMEL 1999. De vegetatie van Nederland 5: Ruigten, struwelen, bossen.
- TISON, J.-M. & B. DE FOUCAULT 2014. Flora Gallica. Flore de France.
- TUTIN, T.G., V.H. HEYWOOD, N.A. BURGESS, D.H. VALENTINE, S.M. WALTERS & D.A. WEBB 1964. Flora Europaea Vol 1.
- WEEDA, E.J., 1980a. Rapport over het voorkomen van de Zwarte rapunzel (*Phyteuma nigrum*) in Zuid-Twente. Intern rapport Rijksherbarium.
- WEEDA, E.J., 1980b in MENNEMA, J., A.J. QUENÉ-BOTERENBROOD & C.L. PLATE 1980. Atlas van de Nederlandse flora 1. Uitgestorven en zeer zeldzame planten.
- WEEDA, E.J., R. WESTRA, CH. WESTRA & T. WESTRA 1985. Nederlandse oecologische flora, wilde planten en hun relaties 1.
-
-

Over de groeiplaats van Welriekende schroeforchis (*Spiranthes odorata* (NUTT.) LINDL.) in Glanerbrug

L. van Run

In de eerste figuur hieronder (Google Earth) stelt de groene lijn de houten brug voor over de ecologische verbindingzone. Langs het water parallel aan die brug en ten zuiden daarvan gelegen groeit en bloeit Welriekende schroeforchis³ (*Spiranthes odorata*, syn. *Spiranthes cernua* subsp. *odorata*)⁴.

Over de mogelijke herkomst van deze orchideeën gaan o.a. de artikelen:

<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=17633>

<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=20263>

Ik citeer hieruit:

“Het is vooralsnog onduidelijk hoe de Welriekende schroeforchis of Moerasschroeforchis in Twente terecht is gekomen. Natuurlijk komen de zeer lichte orchideeënzaden met hoge winden gemakkelijk op ver afgelegene plaatsen. Maar aannemelijk is het niet dat deze soort met de wind vanuit Noord-Amerika in Twente terecht is gekomen. Deze schroeforchis wordt namelijk vooral in Engeland veel gekweekt voor de tuin en de vensterbank. De zaden kunnen dus ook vanuit Engeland hier heen gewaaid zijn. Maar ook aanplant of bewust zaaien kunnen niet worden uitgesloten.”

³ Er is nog geen officiële Nederlandse naam.

⁴ In een zeer recent artikel (GRAVENDEEL 2016) worden deze planten geïdentificeerd als *Spiranthes odorata* × *Spiranthes cernua* 'Chadds Ford'

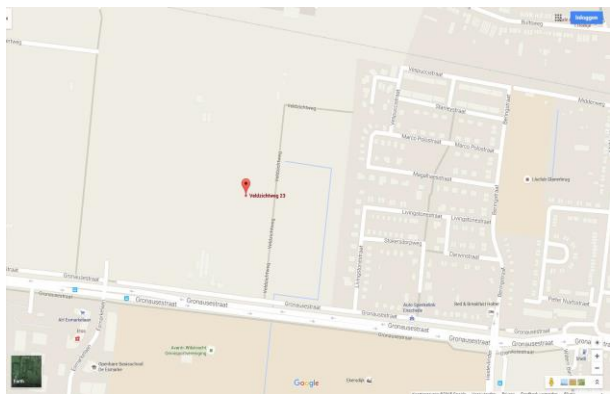
“Bij de oorsprong gaat men normaliter terug naar de bron. Bij planten praten we dan over een zaadbank of naburige bronpopulatie. Het is echter bijzonder lastig om de oorsprong te achterhalen.

Althans ... recentelijk werd melding gedaan van *Spiranthes cernua* "Chadds Ford" op een wel heel vreemde plek. De planten werden aangetroffen op een zogenaamd groen dak dat onder andere begroeid is met sedumsoorten. Bij navraag bleek dat de eigenaar veel meer planten van de cultivar "Chadds Ford" in zijn tuin heeft. Het is dus plausibel dat de planten zich vanuit de tuin verspreid hebben naar het aangrenzende dak.”

Mogelijk betreft het ook hier bij Glanerbrug een uitzaaiing van planten van een nabijgelegen voormalige kwekerij (zie hieronder). Of mogelijk zijn daar ooit “oude” exemplaren van die cultivar “Chadds Ford” weggegooid en bij de aanleg van die ecologische verbindingzone door lokale grondverplaatsing op de huidige standplaats beland.

Spiranthes "odorata" (foto PIETER STOLWIJK)

meer van te zien; er staat alleen een bankje.

Als adres van (voormalig) kwekerij Wennink (de naam heb ik gekregen van Yvonne en Henri Meulenbroek, de schoonouders van mijn zoon) wordt aangegeven: G.B. Wennink, Veldzichtweg 23, 7532 PT Enschede, 053 461 1831. Op de plaats waar Google maps dit adres aangeeft, staat echter geen bebouwing meer (volgens Google Earth; zie tweede figuur). Volgens Henri en Yvonne Meulenbroek bestaat die kwekerij daar al zo'n 20 jaar niet meer en is het er nu (december 2015) ook niets

Literatuur

GRAVENDEEL, B. (2016) Nieuwe schroeforchissen in Nederland en België. *De Levende Natuur* **117** : 203-206.

Het optreden van *Carex x pauliana* F.W. SCHULTZ 1854 in heden en verleden in de Lemselermaten

Jelle Hofstra, Fons Eysink & Rick Ruis

Inleiding

*Carex x pauliana*⁵, de kruising van Blonde zegge (*Carex hostiana*) en Dwergzegge (*Carex viridula*, syn. *Carex oederi* subsp. *oederi*), is in Nederland in het verleden gevonden bij Weerselo, Ootmarsum, Epe, Barchem en Groesbeek (KERN & REICHGELT, 1954). Volgens KOOPMAN (2010) zijn na 1954 in ons land geen nieuwe vondsten meer gemeld.

Echter, op één van deze oude locaties, namelijk de Lemselermaten bij Weerselo, is de kruising nog steeds present. Zij is er in 1944 voor de eerste maal waargenomen door V. Westhoff. Vanaf begin jaren 70 hebben wij de kruising er op verscheidene plekken aangetroffen en het is heel goed mogelijk dat zij nooit weggeweest is. Een en ander is voor ons aanleiding om het optreden van deze zeer zeldzame en interessante hybride voor het voetlicht te brengen.

Foto 1: Hooilanden in de Lemselermaten (F. EYSINK)

Enkele uitwendige kenmerken

Hoewel de kruising in kenmerken tussen beide ouders instaat, lijkt zij meer op Blonde zegge dan op Dwergzegge. Van Blonde zegge verschilt deze bastaard in de eerste plaats door steriliteit, iets wat in het veld eenvoudig te constateren is doordat de steriele vrouwelijke aartjes gemakkelijk tussen duim en wijsvinger kunnen worden platgedrukt.

Carex x pauliana wordt aanmerkelijk minder hoog dan Blonde zegge, meestal niet hoger dan 25 cm; ook de vrouwelijke aartjes en urntjes zijn kleiner, respectievelijk ca. 1 cm en ca. 3 mm lang (JERMY & al. 2007; KERN & REICHGELT, 1954).

---

⁵ Namen van de Zegges naar KOOPMAN (2011)

Carex x pauliana lijkt sterk op *Carex x fulva*, de kruising van Blonde zegge en Geelgroene zegge (*Carex demissa*, syn. *Carex oederi* subsp. *oedocarpa*). Volgens de literatuur is *Carex x fulva* meestal wat hoger (tot 50 cm) en zijn haar vrouwelijke aartjes en urntjes iets groter, respectievelijk ca. 15 mm en ca. 4 mm lang.

Dat we in de Lemselermaten (foto 1) niet met *Carex x fulva* maar met *Carex x pauliana* te maken hebben, valt af te leiden uit het feit dat onze kruising er meestal groeit in gezelschap van haar oudersoorten Blonde zegge en Dwergzegge.

De kruising valt in het veld onmiddellijk op door de bleekgele kleur van de vrouwelijke aartjes (foto 2). Op één plek heeft de hybride groene vrouwelijke aartjes en stengels (foto 3) die wat langer zijn dan normaal (tot 35 cm hoog), wat waarschijnlijk te maken heeft met milieumomstandigheden.

foto 2: *Carex x pauliana* met bleekgele urntjes (J. HOFSTRA)

foto 3: *Carex x pauliana* met groene urntjes (J. HOFSTRA)

Groeiplaatsomstandigheden in 1944

De groeiplaats die Westhoff in 1944 aantrof, maakte deel uit van een hooimaat in het kerngebied van de Lemselermaten. Tegenwoordig wordt dit rond 1960 door Staatsbosbeheer aangekochte hooilandje aangeduid als het "oude maatje".

Het maatje heeft lange tijd deel uitgemaakt van het oude heidelandbouwsysteem.

Dergelijke maatjes werden jaarlijks gehooid voor paardenvoer. Het gewas van de stukken met grote zeggen zoals Moeraszegge is als pakhooi (verpakkingsmateriaal) in de porseleinhandel in Oldenzaal gebruikt. De stukken met dominantie van Hennegrass werden vanwege de taaie wortel-

zode geplagd en als dekkerplaggen (isolatiemateriaal) gebruikt. Op de geplagde delen kon de plantengroei opnieuw beginnen. Zo kregen pioniervegetaties van het Dwergbiezen-verbond (*Nanocyperion flavescens*) met o.a. Draadgentiaan (*Cicendia filiformis*) en Wijdbloeiende rus (*Juncus tenageia*), maar ook van het Knobbies-verbond (*Caricion davallianae*) met soorten als Armbloemige waterbies (*Eleocharis quinqueflora*), Vetblad (*Pinguicula vulgaris*) en Dwergzegge voortdurend kansen om zich te vestigen. Voor laatstgenoemde soort blijkbaar dé gelegenheid om een relatie aan te gaan met de Blonde zegge van aangrenzend blauwgrasland.

In 1944 maakte Westhoff er een vijftal vegetatieopnamen. De soortenrijkste opnamen zijn gemaakt in begroeiingen waarover Jaap van Dijk in Kruiptnieuws (1944) schreef: "Eigenlijk is het een wonder dat zo'n plantengroei in ons land nog te vinden is, want denk je eens in: een waarlijk uitgestrekt gebied vol met muggenorchtis, die op sommige plekken hele stukken roze kleurt, trouw begeleid door de andere differentiërende soort: moeraswespenorchis, die hem in hoeveelheid nog verre overtreft." Dergelijke begroeiingen werden vroeger opgevat als orchideeënrijk blauwgrasland, maar horen thuis in het Knobbies-verbond (HOFSTRA, 1993; EYSINK & DE BRUIJN, 1994). Te midden van deze zeer soortenrijke vegetaties trof Westhoff *Carex x pauliana* aan in een wat soortenarmere, mosrijke begroeiing, door hem aangeduid als *Drepanocladus-Carex panicea*-facies. In de betreffende opname komen voor (achter de latijnse namen staat de gecombineerde schatting): Blauwe zegge (*Carex panicea* 4), een mossoort van het geslacht *Drepanocladus* (of *Scorpidium* 4), Zomprus (*Juncus articulatus* 2), de kruising van Blonde zegge en Dwergzegge (*Carex x pauliana* 1), Vlozegge (*Carex pulicaris* +), Parnassia (*Parnassia palustris* +), Rietorchis (*Dactylorhiza majalis* subsp. *praetermissa* +), Wateraardbei (*Comarum palustre* +), Watermunt (*Mentha aquatica* +), Vleeskleurige orchis (*Dactylorhiza incarnata* +), Geelgroene zegge (*Carex demissa* +), Kleine valeriaan (*Valeriana dioica* +), Egelboterbloem (*Ranunculus flammula* +), Grote kattenstaart (*Lythrum salicaria* +), Tormentil (*Potentilla erecta* +), Pijpenstrootje (*Molinia caerulea* +), Ruw walstro (*Galium uliginosum* +), Knoopkruid (*Centaurea jacea* +), Rode klaver (*Trifolium pratense* +), Gewone brunel (*Prunella vulgaris* +) en Kruiptwilg (*Salix repens* +). Hoewel dit vegetatietype relatief soortenarm is, behoort het zonder meer tot het Knobbies-verbond. Opmerkelijk is dat beide stamouders van *Carex x pauliana* in de opname ontbreken.

Verschijnen en verdwijnen vanaf 1991

In 1989 werd een graslandperceel ten westen van het "oude maatje" voor een groot deel afgeplagd. In dit "nieuwe maatje" is op een proefvlak (permanent kwadraat) van 6 m² de vegetatieontwikkeling vanaf 1991 tot en met 2002 door de eerste auteur jaarlijks onderzocht. Hoe de begroeiing er zich in de loop van de tijd ontwikkelde, is weergegeven in tabel 1. In 1991 troffen we er een pioniervegetatie met veel Zomprus aan, waarin beide oudersoorten van *Carex x pauliana* voorkwamen: Dwergzegge, die er al vrij talrijk groeide, en Blonde zegge, die slechts door 1 polletje vertegenwoordigd was. Een jaar later waren beide oudersoorten in aantal toegenomen. Enkele bijzondere soorten van kalkmoeras hadden zich ondertussen ook gevestigd: Vetblad, Armbloemige waterbies en Zeegroene zegge (*Carex flacca*).

Vanaf 1993 nam Dwergzegge geleidelijk in aantal af, terwijl vooral de bedekking van Armbloemige waterbies en Gewoon puntmos (*Calliergonella cuspidata*) sterk toenam. In 1994 verschenen de eerste exemplaren van *Carex x pauliana*. Een paar jaar later was de hybride er vrij talrijk. Vanaf 1997 werd één van de ouders, namelijk Dwergzegge, niet meer waargenomen. Ter plaatse werden de omstandigheden voor hybridisatie in de loop van de tijd dus geleidelijk minder gunstig en wellicht was er vanaf 1997 geen bastaardvorming meer mogelijk. Het verschijnen van soorten zoals

Pijpenstrootje, Scherpe boterbloem (*Ranunculus acris*), Rode klaver en Gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*) wees erop dat de vegetatie zich geleidelijk in de richting van blauwgrasland (*Cirsio dissecti-Molinietum*) ontwikkelde. *Carex x pauliana* is er samen met Blonde zegge tot en met 2002 waargenomen, ook op plekken even buiten het proefvlak.

Op de plek van het permanente kwadraat groeit nu, 14 jaar later, soortenrijk blauwgrasland met veel Blonde zegge, maar *Carex x pauliana* komt er niet meer voor. Hoelang de hybride stand gehouden heeft, weten we helaas niet.

Elders in de Lemselermaten hebben we de hybride wel in blauwgrasland aangetroffen, namelijk op enkele plekjes in het "oude maatje".

In het "nieuwe maatje" is het milieu in het permanente kwadraat dus uiteindelijk ongeschikt geworden voor *Carex x pauliana*. Zij is daar momenteel wel te vinden in een iets lager gelegen zone. De ontwikkeling van de vegetatie is er anders verlopen: op de permanent vochtige bodem is geen blauwgrasland ontstaan maar heeft zich soortenrijk kalkmoeras ontwikkeld, met Armbloemige waterbies, Breed wollegras, Vetblad, Echt vetmos (*Aneura pinguis*), Groot vedermos (*Fissidens adianthoides*) en Veenknikmos (*Bryum pseudotriquetrum*). De hybride groeit er in gezelschap van beide ouders, zij het dat de Dwergzegge sporadisch voorkomt, althans op de plek waar opname 13 gemaakt is.

Opname 13. *Carex x pauliana* in kalkmoeras

Auteurs:	Fons Eysink en Jelle Hofstra
Datum:	6-7-2016
Oppervlakte (m ²):	12
Bedekking kruidlaag (%):	70
Bedekking moslaag (%):	10
Kruidlaag:	
<i>Equisetum palustre</i>	3
<i>Carex hostiana</i>	2
<i>Carex panicea</i>	2
<i>Eleocharis quinqueflora</i>	2
<i>Hydrocotyle vulgaris</i>	2
<i>Potentilla erecta</i>	2
<i>Eriophorum latifolium</i>	1
<i>Juncus articulatus</i>	1
<i>Lythrum salicaria</i>	1
<i>Mentha aquatica</i>	1
<i>Valeriana dioica</i>	1
<i>Carex x pauliana</i>	+
<i>Agrostis stolonifera</i>	+
<i>Alnus glutinosa</i>	+
<i>Festuca rubra</i>	+
<i>Filipendula ulmaria</i>	+
<i>Galium uliginosum</i>	+
<i>Molinia caerulea</i>	+
<i>Phragmites australis</i>	+
<i>Pinguicula vulgaris</i>	+
<i>Trifolium pratense</i>	+
<i>Angelica sylvestris</i>	r
<i>Carex viridula</i>	r
<i>Cirsium palustre</i>	r
<i>Dactylorhiza maculata</i>	r
<i>Trifolium repens</i>	r

Moslaag:	
<i>Calliergonella cuspidata</i>	2
<i>Aneura pinguis</i>	+
<i>Fissidens adianthoides</i>	+
<i>Bryum pseudotriquetrum</i>	r

In 2012 is aan de oostkant van het “oude maatje” opnieuw een terreintje afgeplagd. In de jaren daarna ontwikkelde zich plaatselijk een vegetatie, die sterk doet denken aan de pionierbegroeiing van de jaren 90 in het “nieuwe maatje”. Zo groeien ook hier weer talrijk soorten als Zomprus, Zeegroene zegge, Blauwe zegge en Armbloemige waterbies. Deze zomer (2016) troffen we er twee polletjes van *Carex x pauliana* aan te midden van zeer veel Dwergzegge, terwijl in de onmiddellijke omgeving enkele pollen van Blonde zegge te vinden waren. Hybridisatie tussen de ouders moet er dus nog niet zo heel lang geleden plaats gevonden hebben. De meest nabijgelegen pol van Blonde zegge groeide op ongeveer 5 m afstand van de hybride.

Hybridisatie en standplaats

Hoe de hybridisatie hier in zijn werk is gegaan, daarnaar kan men alleen maar gissen. Het is niet onaannemelijk dat stuifmeel afkomstig van de meest nabije (of verder verwijderde) exemplaren van de Blonde zegge ter plaatse terechtgekomen is op enkele van de vele stempels van de Dwergzegge. In dat geval zou de hoge Blonde zegge de mannelijke stamouder zijn en de Dwergzegge de vrouwelijke stamouder. Naast het voorkomen van beide stamouders speelt de standplaats ongetwijfeld een belangrijke rol. Van bepaalde kruisingen is bekend dat hybridisatie van de oudersoorten verband houdt met verandering van de standplaats (ARTS & al. 1986; JACQUEMYN & al. 2012). Vanaf begin jaren 80 van de vorige eeuw ontstond in het “oude maatje” een hybridenzwerm van Brede orchis en Gevlekte orchis; de bastaardvorming viel samen met veranderingen in de standplaatscondities als gevolg van o.a. verdroging door daling van het grondwaterpeil. Met andere woorden, het ontstaan van deze hybridenzwerm zou wijzen op aftakeling van een oorspronkelijk zeer soortenrijke vegetatie. Nu rijst de vraag of dit ook geldt voor het verschijnen van *Carex x pauliana*. Er zijn echter geen aanwijzingen dat het optreden van deze hybride, die al sinds 1944 van de Lemselermaten bekend is, samenhangt met verdroging. Integendeel, hybridisatie tussen Blonde zegge en Dwergzegge vindt juist plaats op plekken waar nog basenrijk water uittreedt. In deze vochtige tot drassige zone verschijnt *Carex x pauliana* bij voorkeur op recent afgeplagde bodem, samen met kieskeurige soorten als Armbloemige waterbies, Vetblad en Breed wollegras. Dit neemt overigens niet weg dat ondanks de bijzondere natuurkwaliteiten van het gebied, invloeden van verdroging en eutrofiëring wel degelijk aanwezig zijn.

Plantensociologische positie

Zoals reeds vermeld, is *Carex x pauliana* in de Lemselermaten op enkele plekken in blauwgrasland gevonden. Op een van deze plekken (opname 14) groeit ze in gezelschap van maar liefst 7 zeggesoorten: Dwergzegge, Blonde zegge, Bleke zegge (*Carex pallescens*), Sterzegge (*Carex echinata*), Blauwe zegge, Zeegroene zegge en Zwarte zegge (*Carex nigra*); de aanwezigheid van Dwergzegge en veel Zomprus duidt erop dat het om een oude plagplek gaat.

Carex x pauliana wordt echter vaker aangetroffen in begroeiingen waarin soorten van de Klasse der kleine zeggen (*Parvocaricetea*) en het Knopbies-verbond een belangrijke rol spelen; van de ken- en differentiërende soorten zijn vooral Gewoon puntmos, Zomprus, Watermunt, Grote kat-tenstaart, Hennegras (*Calamagrostis canescens*), Zeegroene zegge, Dwergzegge en Armbloemige waterbies talrijk vertegenwoordigd.

Haar optimum heeft ze in begroeiingen die kunnen worden aangeduid als pionierstadia van het Knopbies-verbond (tabel 1, opname 4 t/m 12). Dergelijke pioniervegetaties, die ontstaan door afplaggen, kunnen na verloop van tijd overgaan in soortenrijk blauwgrasland; in dat geval wordt het milieu geleidelijk aan ongeschikt voor de oudersoort Dwergzegge, zodat op de lange duur ook *Carex x pauliana* gedoemd is om te verdwijnen. Daar waar geen successie naar blauwgrasland plaatsvindt, maar soortenrijk kalkmoeras (*Caricion davallianae*) met o.a. Vetblad, Breed wollegras en Groot veenvedermos ontstaat, lijkt het milieu geschikt te blijven voor het optreden van *Carex x pauliana*.

Opname 14. *Carex x pauliana* in blauwgrasland

Auteur:	Jelle Hofstra
Datum:	3-5-2016
Oppervlakte (m ²):	6
Bedekking kruidlaag (%):	80
Bedekking moslaag (%):	40
Kruidlaag:	
<i>Carex flacca</i>	2
<i>Carex panicea</i>	2
<i>Cirsium palustre</i>	2
<i>Juncus articulatus</i>	2
<i>Juncus conglomeratus</i>	2
<i>Calamagrostis canescens</i>	1
<i>Carex hostiana</i>	1
<i>Ajuga reptans</i>	+
<i>Angelica sylvestris</i>	+
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	+
<i>Carex echinata</i>	+
<i>Carex nigra</i>	+
<i>Carex viridula</i>	+
<i>Carex pallescens</i>	+
<i>Carex x pauliana</i>	+
<i>Eupatorium cannabinum</i>	+
<i>Galium palustre</i>	+
<i>Galium uliginosum</i>	+
<i>Holcus lanatus</i>	+
<i>Rubus fruticosus</i>	+
<i>Taraxacum celticum</i>	+
<i>Taraxacum spec.</i>	+
<i>Valeriana dioica</i>	+
<i>Crataegus monogyna</i>	r
<i>Equisetum palustre</i>	r
<i>Lotus pedunculatus</i>	r
<i>Rhamnus frangula</i>	r
<i>Ranunculus repens</i>	r
Moslaag:	
<i>Calliergonella cuspidata</i>	3

Tabel 1. Vegetatieontwikkeling in PQ (6 m²) in de Lemselermaten, opgenomen in de periode 1991-2002

Opnamenummer	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Jaar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Bedekking kruidlaag (%)	70	70	100	80	80	70	70	80	80	95	90	70
Bedekking moslaag (%)	10	50	30	100	100	100	100	100	90	90	95	95
<i>Brachythecium rutabulum</i>	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Kindbergia praelonga</i>	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Dicranella schreberiana</i>	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Juncus bufonius</i>	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Isolepis setacea</i>	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Quercus robur</i>	.	r	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Betula spec.</i>	r	.	+	r	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Plagiomnium elatum</i>	+	+	+	+	.	.	.	r	.	.	.	.
<i>Carex viridula</i>	1	2	1	+	+	r	.	.	.	.	.	.
<i>Plantago major intermedia</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	.	.	.	.
<i>Juncus articulatus</i>	3	2	2	1	+	+	+	+	+	+	+	2
<i>Calliergonella cuspidata</i>	2	3	3	5	5	5	5	5	5	5	5	5
<i>Equisetum palustre</i>	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2
<i>Carex flacca</i>	+	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1
<i>Calamagrostis canescens</i>	+	+	1	1	1	1	1	+	1	2	2	2
<i>Cirsium palustre</i>	+	1	+	+	1	2	+	2	+	+	+	1
<i>Eupatorium cannabinum</i>	+	1	1	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Galium uliginosum</i>	+	1	+	+	+	1	1	2	2	2	2	1
<i>Lythrum salicaria</i>	+	+	+	+	+	+	+	1	+	+	+	+
<i>Salix cinerea agg.</i>	+	1	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Taraxacum spec.</i>	+	+	+	+	+	1	1	1	1	1	1	1
<i>Angelica sylvestris</i>	r	.	+	r	+	r	+	+	+	+	+	+
<i>Carex hostiana</i>	r	+	+	1	+	+	1	1	1	1	1	1
<i>Pinguicula vulgaris</i>	r	+	+	+	r	+	r	r	r	+	+	+
<i>Eleocharis quinqueflora</i>	.	+	3	3	4	2	2	2	3	3	2	2
<i>Filipendula ulmaria</i>	.	+	+	+	+	+	+	+	1	+	+	+
<i>Agrostis stolonifera</i>	.	+	+	+	+	+	+	+	+	1	1	+
<i>Holcus lanatus</i>	.	+	+	+	1	+	+	+	+	1	+	+
<i>Potentilla erecta</i>	.	+	+	r	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Juncus conglomeratus</i>	.	+	+	+	+	+	1	+	1	+	+	+
<i>Mentha aquatica</i>	.	+	+	+	+	+	.	+	+	1	1	1
<i>Lotus pedunculatus</i>	.	+	+	+	+	+	+	+	+	1	1	1
<i>Carex panicea</i>	.	.	+	+	.	+	+	+	+	1	2	2
<i>Dactylorhiza majalis majalis</i>	.	.	+	r	+	r	+	+	+	+	+	+
<i>Carex x pauliana</i>	.	.	.	+	+	1	1	+	1	1	1	1
<i>Carex pulicaris</i>	.	.	.	r	r	+	+	+	+	.	.	+
<i>Salix pentandra</i>	.	.	.	r	r	r	r	r	r	r	r	r
<i>Hypericum tetrapterum</i>	.	.	.	r	.	r	.	+	r	+	+	+
<i>Ranunculus repens</i>	.	.	.	r	+	+	+	+	+	.	+	+
<i>Valeriana dioica</i>	.	.	.	.	r	r	+	+	+	+	+	+
<i>Ranunculus acris</i>	.	.	.	.	r	r	r	r	+	1	1	1
<i>Tussilago farfara</i>	.	.	.	.	r	r	.	.	.	.	r	r
<i>Dactylorhiza maculata</i>	.	.	.	.	.	+	+	+	+	+	+	+
<i>Trifolium pratense</i>	.	.	.	.	.	+	+	+	+	+	+	+
<i>Lysimachia vulgaris</i>	.	.	.	.	.	r	+	.	r	r	r	+
<i>Leontodon autumnalis</i>	.	.	.	.	.	r	+	r	.	.	+	+
<i>Molinia caerulea</i>	.	.	.	.	.	.	.	+	+	+	+	+
<i>Hypochaeris radicata</i>	.	.	.	.	.	.	.	r	r	+	+	+
<i>Silene flos-cuculi</i>	.	.	.	.	.	.	.	.	+	+	+	r
<i>Trifolium repens</i>	.	.	.	.	.	.	.	.	+	+	+	+
<i>Neottia ovata</i>	.	.	.	.	.	.	.	.	.	r	.	.

Literatuur

- ARTS, G.H.P., L.H.T. DEDEREN & E.J. WEEDA (1986). Oecologie en verspreiding van *Vaccinium x intermedium* RUTHE in Nederland. *Gorteria* 13: 27-35.
- DIJK, J. VAN (1944). Het *Molinietum*, subassociatie van *Parnassia palustris*, in Denekamp. In J.C. SMIT-TENBERG (1973). Plantengroei in enkele Nederlandse landschappen: 83-89.
- EYSINK, A.TH.W. & O. DE BRUIJN (1997). Kleinschalig herstelbeheer in de Lemselermaten (Oost-Twente). *De Levende Natuur* 7: 258-265.
- HOFSTRA, J. (1993). Over enkele Caricion davallianae-gemeenschappen van het Pleistoceen. *Stratiotes* 7: 3-25.
- JACQUEMYN, H., R. BRYN, I. ROLDAN-RUIZ & O. HONNAY (2012). Hybridisatie bij orchideeën en implicaties voor natuurbehoud. *Natuur.focus* 11, 4: 150-159.
- JERMY, A.C., D.A. SIMPSON, M.J.Y. FOLEY & M.S. PORTER (2007). *Sedges of the British Isles*, 3rd edition. Botanical Society of the British Isles, London.
- KERN, J.H. & TH. J. REICHEL (1954) *Cyperaceae, Carex*. In: Flora Neerlandica I, 3. Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging, Amsterdam.
- KOOPMAN, J. (2010). *Carex*-hybriden in Nederland. *Gorteria* 34: 159-169.
- KOOPMAN, J. (2011). *Carex Europaea*. The genus *Carex* L. (*Cyperaceae*) in Europe, 1.
- WESTHOFF, V. & A.J.M. JANSEN, 1990. Vegetatiegegevens uit de jaren veertig van Noordoost-Twente. Rapport SWO 90.025. Kiwa, Nieuwegein.
-

Excursieverslagen FWT-FLORON 2016

W. Boersma, P.F. Stolwijk & O.G. Zijlstra

Kanaal Almelo-Nordhorn, 23 april 2016 (6 deelnemers)

Na overleg is besloten om de oevers van het kanaal Almelo-Nordhorn, ten westen van het verzamelpunt te inventariseren. Begonnen is met de noordzijde van het kanaal. Hiermede kon het broekbos van Achter de Voort ook bekeken worden. Het gebied is het noordelijke deel van het km hok 257- 488. Van dit hok zijn nog maar 38 soorten vanaf 2005, start van de tweede inventarisatieperiode genoteerd.

In begin van de excursie werden veel algemene soorten, zoals, *Poa annua* (Straatgras), *Holcus lanatus* (Gestreepte witbol), *Luzula campestris* (Gewone veldbies), *Urtica dioica* (Grote brandnetel), *Plantago lanceolata* (Smalle weegbree) genoteerd. Maar ook *Nuphar lutea* (Gele plomp) en *Aphanes australis* (Kleine leeuwenklauw).

In de houtwal gelegen tussen de zandweg en de weide percelen stond *Prunus avium* (Zoete kers), met opslag, volop in bloei. De kruidlaag werd geel gekleurd door *Lamium galeobdolon subsp. argentatum* (Bonte gele dovenetel) en wit door *Stellaria holostea* (Grote muur).

De inventarisatie ging gestaag zigzaggend verder.

Op het talud zagen we vele pollen van *Carex pilulifera* (Pilzegge) staan. Maar ook *Leucanthemum vulgare* (Gewone margriet) en als je goed keek *Teesdalia nudicaulis* (Klein tasjeskruid) en *Aira praecox* (Vroege haver). Hiervoor moest je wel op je knieën. Omdat we dan laag bij de grond waren, zagen we ook *Danthonia decumbens* (Tandjesgras). Even verderop zagen we *Cytisus scoparius* (Brem) al voorzichtig in bloei komen.

Aan de oever van het kanaal stonden verschillende soorten zeggen, zoals: *Carex rostrata* (Snavelzegge), *Carex vesicaria* (Blaaszegge), *Carex paniculata* (Pluimzegge) en *Carex pseudocyperus* (Hoge cyperzegge).

Hierna hebben we het elzenbroekbos Achter de Voort bekeken. Dit is een van de botanische parels van Twente met *Paris quadrifolia* (Eenbes), *Adoxa moschatellina* (Muskuskruid), *Anemone nemorosa* (Bosanemoon), *Ficaria verna subsp. verna* (Speenkruid), *Ranunculus auricomus* (Gulden boterbloem), *Primula elatior* (Slanke sleutelbloem), *Luzula pilosa* (Ruige veldbies).

Hierna het kanaal vervolgd tot het einde van het km-hok. Tot onze verbazing vonden we *Neottia ovata* (Grote keverorchis). Eerst twee, toen vijf, iets verder tien, toen weer acht exemplaren staan. Totaal hebben we 89 exemplaren gevonden. Twee plekken hebben we ingemeten.

Het was de bedoeling om terug langs de andere oever te gaan. Omdat het al halfdrie was zijn we dezelfde weg weer teruggegaan.

Onderweg vonden we een merkwaardig geval. In het struweel vonden geel gekleurde bloemen die er vreemd uitzagen. Na bestudering bleken het *Stellaria holostea* (Grote muur) te zijn waarvan de witte kroonbladen ontbraken. Het geel werd gevormd door de helmdraden. Ik heb een stukje meegenomen en thuis in potje op de vensterbank gezet. Na twee dagen zag ik dat, van twee bloemen de kroonbladen minuscuul zichtbaar werden. Mogelijk is deze plant aangetast door een galmuggen/mijten of door een gif.

Statistische gegevens: geïnventariseerd van 10:15 tot 15:00; 20 minuten lunchpauze; 191 taxa geteerd.

Stellaria holostea (foto WYTZE BOERSMA)

Vliegveld Twente, 4 juni 2016 (9 deelnemers)

Sinds de vliegbasis Twente niet meer als luchtmachtbasis operationeel is, zijn grote stukken opengesteld voor het publiek. In het verleden hebben we via Johan Kers weleens toegang gekregen tot het terrein, maar dat is al weer lang geleden.

Omdat de grasvelden nooit werden bemest, is er een aardig schraalland ontstaan met zandige gedeelten en diverse poelen, wat terug te zien is in de soortenlijst.

Op onze wandeling deden we eerst km-hok 256-476 (Koperen Bol) aan. Het betrekkelijk kleine deel van het hok dat we bezochten leverde 98 taxa op.

Aansluitend in km-hok 257-476 waarvan we een veel groter deel bekeken, noteerden we 165 taxa. In beide km-hokken zagen we *Barbarea intermedia* (Bitter barbarakruid), *Carex ovalis* (Hazen-zegge), *Carex demissa* [syn. *Carex oederi* subsp. *oedocarpa*] (Geelgroene zegge), *Centaureum erythraea* (Echt duizendguldenkruid), *Hypericum tetrapterum* (Gevleugeld hertshooi), *Isolepis setacea* (Borstelbies).

Beperkt tot 256-476 waren: *Anthemis tinctoria* (Gele kamille), *Geranium pyrenaicum* (Bermooievaarsbek), *Knautia arvensis* (Beemdkroon), alle drie naar ons idee wel uitgezaaid; en voorts *Carex nigra* (Zwarte zegge), *Juncus squarrosus* (Trekruis), *Myosotis ramosissima* (Ruw vergeet-mij-nietje, hier al vanouds bekend), *Odontites vernus* subsp. *serotinus* (Rode ogentroost) en *Trifolium campestre* (Liggende klaver, in Twente een ongewone, weinig bestendige verschijning).

In 257-476 stonden dan nog: *Carex panicea* (Blauwe zegge), *Carex pilulifera* (Pilzegge), *Danthonia decumbens* (Tandjesgras), *Euphrasia stricta* (Stijve ogentroost), *Galium uliginosum* (Ruw walstro), *Hydrocotyle vulgaris* (Gewone waternavel), *Hypericum humifusum* (Liggend hertshooi), *Jasione montana* (Zandblauwtje), *Potentilla anglica* (Kruipganzerik, een tamelijk recente nieuwkomer in Oost-Twente), *Rhinanthus angustifolius* (Grote ratelaar), *Scleranthus annuus* subsp. *annuus* (Eenjarige hardbloem), *Silene gallica* (Franse silene, tweede vondst in Twente; waarschijnlijk ook uitgezaaid), *Vicia tetrasperma* subsp. *tetrasperma* (Vierzadige wikke).

Hypericum tetrapterum (foto PIETER STOLWIJK)

Myosotis ramosissima (foto WYTZE BOERSMA)

Diepenheim, 25 juni 2016 (6 deelnemers)

Jan Meutstege leidde ons deze zaterdag door kilometerhok 233-467 (Wilgenblok), zuidwest van Diepenheim. Zo'n vijf jaar geleden zijn langs de Bovenregge natuurontwikkelingsterreinen ingericht; deze waren het hoofddoel van onze excursie. Van noord naar zuid de loop van de Regge volgend troffen we inmiddels al fraai ontwikkelde vochtige tot natte schraallandachtige vegetaties aan, met plaatselijk *Dactylorhiza majalis* subsp.

praetermissa (Rietorchis), *Dactylorhiza maculata* subsp. *maculata* (Gevlekte orchis) en heel verrassend twaalf exemplaren *Epipactis palustris* (Moeraswespenorchis), de laatste samen met *Succisa pratensis* (Blauwe knoop). Verder ook enkele tientallen *Parnassia palustris* (Parnassia), *Centaureum erythraea* (Echt duizendguldenkruid), *Samolus valerandi* (Waterpunge) en veel *Euphrasia stricta* (Stijve ogentroost). Op de ruigere delen noteerden we onder meer *Agrostis gigantea* (Hoogstruisgras) en *Angelica archangelica* (Grote engelwortel) -twee exemplaren-, een bijzonderheid in Twente. Het traject van de Regge verlatend stuitten we langs een zandig wandelpaadjie op de nog steeds oprukkende *Filago vulgaris* (Duits viltkruid). Terug noordwaarts vervolgden we onze weg langs de Morsdijk, waar we enkele exemplaren *Clethra alnifolia* (Clethra) zagen in de bosrand. Deze noordamerikaanse struik is vroeger op enkele landgoederen rond Diepenheim aangeplant en wordt hier en daar verwilderd aangetroffen. Een kleine dichtgroeende plagplek leverde nog *Drosera intermedia* (Kleine zonnedauw) en *Blechnum spicant* (Dubbelloof) op. In totaal 251 taxa.

Epipactis palustris (Foto OTTO ZIJLSTRA)

Rijssen, Overtoom, 27 augustus 2016 (7 deelnemers)

Het nieuwe natuurgebied Overtoom Middelveen ligt tussen Rijssen en Holten en maakt deel uit van het Landinrichtingsgebied Rijssen. Het is ingericht om een verbinding te realiseren tussen de Sallandse Heuvelrug en natuurgebied de Borkeld en het Elsenerveen. In het gebied komt kwelwater weer aan de oppervlakte waardoor vegetaties met zeldzame planten ontstaan.

We hebben het noordoostelijk deel van km-hok 229-478 en het noordwestelijk deel van 230-478 bekeken, gelegen aan de Veenweg en de Geskesdijk, samen nog geen vijfde deel van het terrein.

In km-hok 229-478 troffen we voor het gebied karakteristieke soorten aan als: *Bidens cernua* (Knikkend tandzaad), *Lemna gibba* (Bultkroos, platte vorm), *Carex disticha* (Tweerijige zegge), *Carex nigra* (Zwarte zegge), *Carex rostrata* (Snavelzegge), *Galium uliginosum* (Ruw walstro), *Hydrocotyle vulgaris* (Gewone waternavel), *Hypericum tetrapterum* (Gevleugeld hertshooi), *Isolepis setacea* (Borstelbies), *Juncus acutiflorus* (Veldrus), *Juncus articulatus* (Zomprus), *Lythrum portula* (Waterpostelein), *Potamogeton polygonifolius* (Duizendknoopfonteinkruid), *Schoenoplectus tabernaemontani* (Ruwe bies), *Scirpus sylvaticus* (Bosbies).

In totaal 125 soorten.

Bidens cernua (foto PIETER STOLWIJK)

In km-hok 230-478 zagen we bovendien nog *Carex curta* (Zompzegge), *Carex echinata* (Sterzegge), *Carex ovalis* (Hazenzegge), *Pulicaria dysenterica* (Heelblaadjes).

In totaal 131 soorten.

De vogelwereld was vertegenwoordigd door groepen luidruchtige Grauwe ganzen in de poelen, en Buizerd, Bruine kiekendief, Boomvalk en Sperwer, ongetwijfeld jagend op de vele libellen.

Aan de excursies namen deel: Wytze Boersma, Ruud Kuiper, Gerda Lode, Igor Mavridis, Henk Meutstege, Jan Meutstege, Andries van Renssen, Harry Scheper, Jo Schunselaar, Pieter Stolwijk, Wolfgang Waanders, René de Wilde, Otto Zijlstra.

Galeopsis (Hennepnetel) in Twente

P.F. Stolwijk

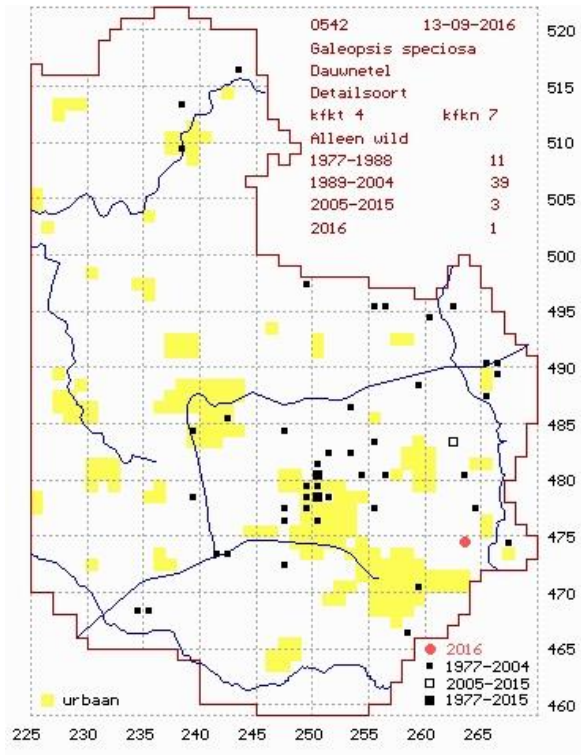
Aanleiding tot dit artikel is een recente vondst van *Galeopsis speciosa* (Dauwnetel) op een voederkuil aan de Bonekampweg (Enschede), km-hok 263-474.

Het geslacht *Galeopsis* uit de familie *Lamiaceae* (Lipbloemigen) omvat 11 (12) soorten en ondersoorten naast een aantal hybriden.

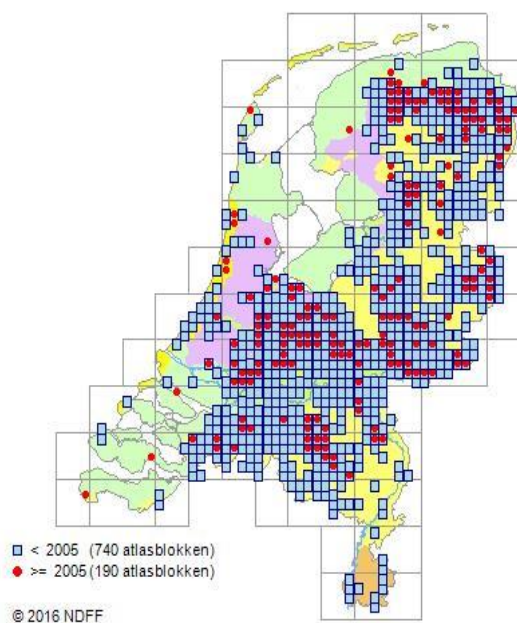
Uit Nederland zijn zeven soorten bekend, die ook alle in Twente e.o. (Floron-district 7) zijn waargenomen. Twee van de zeven soorten zijn algemeen; de overige zijn zeldzaam en lijken achteruit te gaan. De aard van de groeiplaatsen: meest omgewerkte, (matig) voedselrijke grond zoals akkerlanden, voederkuilen, grindhopen, maakt bescherming lastig.

Galeopsis speciosa (Dauwnetel)

Nadat ik de waarneming in onze database had ingevoerd, bleek me dat de soort recent (na 2004) slechts 4 maal in Twente door ons is gevonden⁶. Controle op Verspreidingsatlas leverde een klein aantal ons niet bekende vondsten, maar achteruitgang is duidelijk.

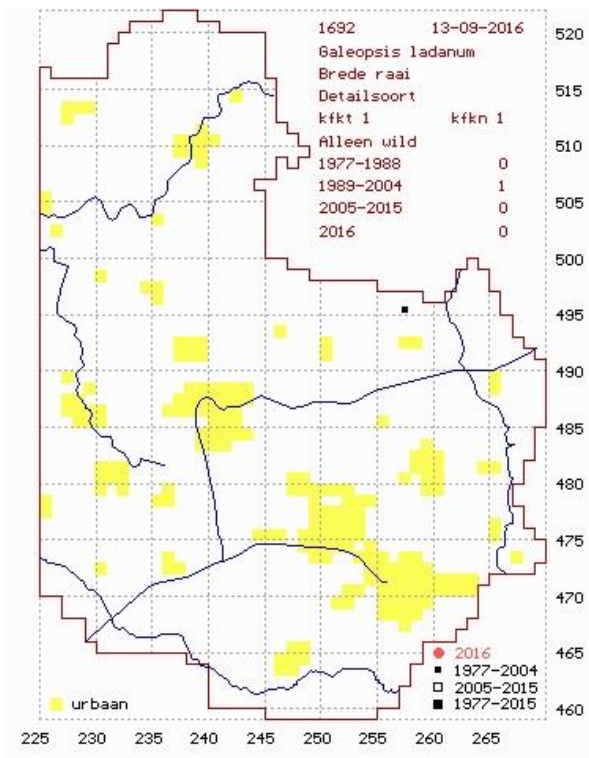
Galeopsis speciosa (foto PIETER STOLWIK)

Verspreidingsatlas
 Onmiskerbare achteruitgang.

⁶ Inmiddels is er een vijfde (her)vondst bekend geworden uit Borne (Gijs Haverkamp).

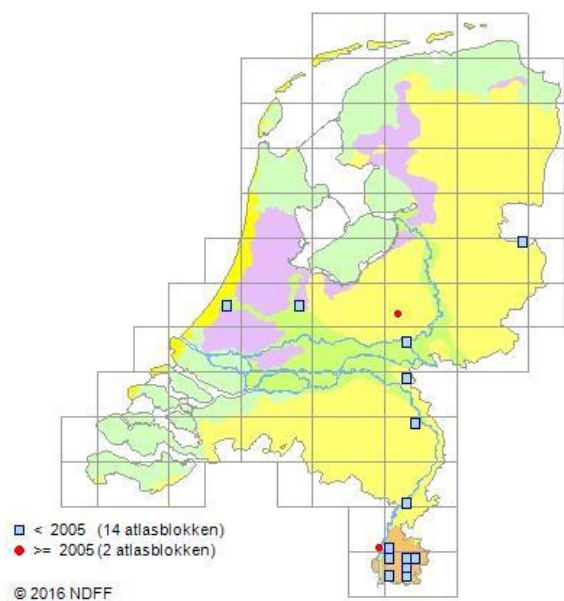
Galeopsis ladanum (Brede raai)

Galeopsis ladanum (foto CORRY ABBINK-MEIJERINK)

Deze soort is in 2000 gevonden door Corry Abbink-Meijerink, aan een akkerrand in het reservaat Springendal.

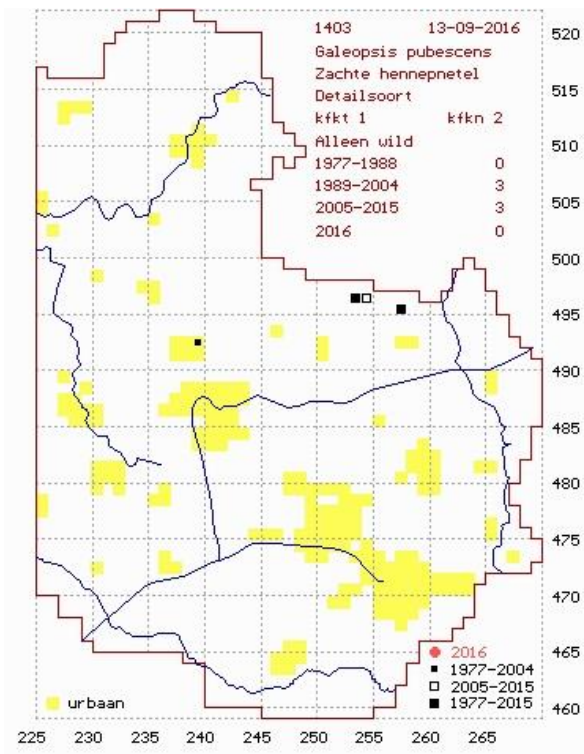
Naar verluidt is de soort er nog steeds aanwezig.

Verspreidingsatlas

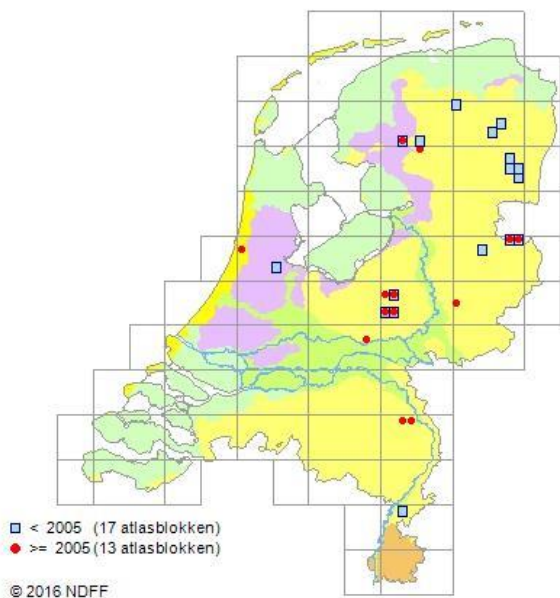
Bij deze soort is achteruitgang of vooruitgang lastig te bepalen aan de hand van het verspreidingskaartje. De soort is onbestendig; dat maakt dat er over een langere periode gezien meer voorkomens zijn dan over een korte periode. Alleen door periodes van gelijke duur te vergelijken, valt er iets zinnigs over te zeggen.

Galeopsis pubescens (Zachte hennepnetel)

Galeopsis pubescens (foto CORRY ABBINK-MEIJERINK)

Deze soort is tussen 1998-2008 meermalen gevonden (Corry Abbink-Meijerink; Geert Euverman) aan een akkerrand bij de Hooijdijk (Vasse), waar zij mogelijk nog te vinden is. Een latere vondst is bij Vriezenveen gedaan.

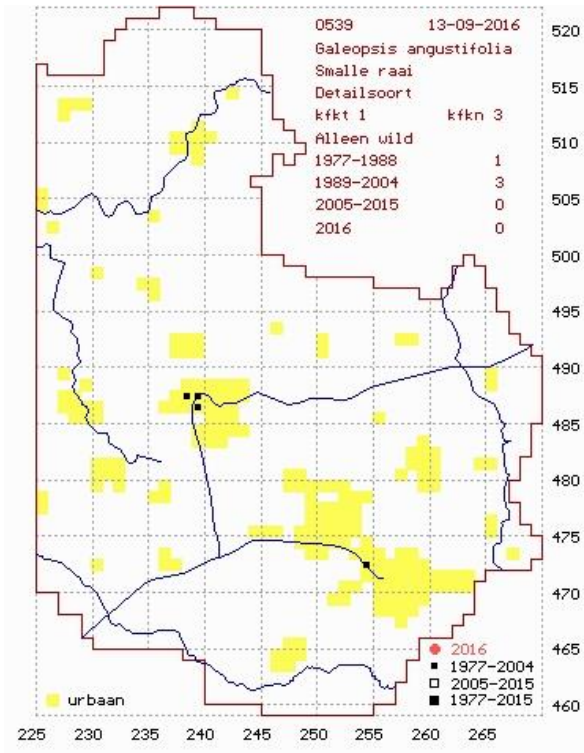

Verspreidingsatlas

Ook bij deze soort valt weinig te zeggen over voor- of achteruitgang om eerdergenoemde reden.

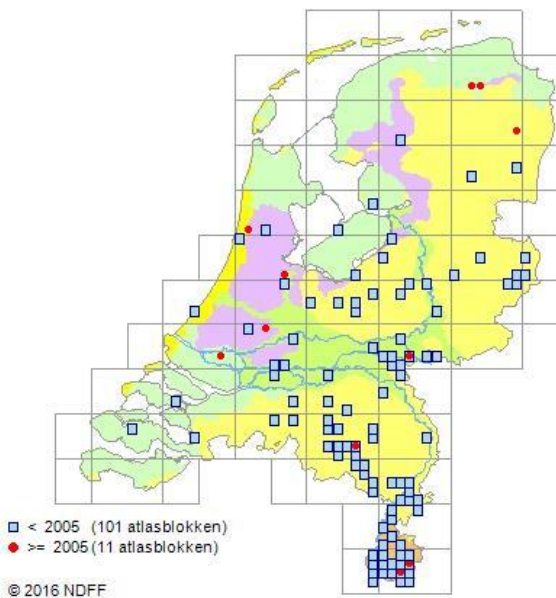
Galeopsis angustifolia (Smalle raai)

Galeopsis angustifolia (Frankrijk) (foto PIETER STOLWIJK)

Deze hennepnetel is in Twente na 2004 niet meer aangetroffen. De soort, oorspronkelijk een akkerplant, lijkt in Nederland nu vooral voor te komen in urbaan gebied, bijvoorbeeld aan spoorwegen. In Twente is zij alleen adventief aangetroffen in het havengebied van Enschede (Stolwijk 1981) en op

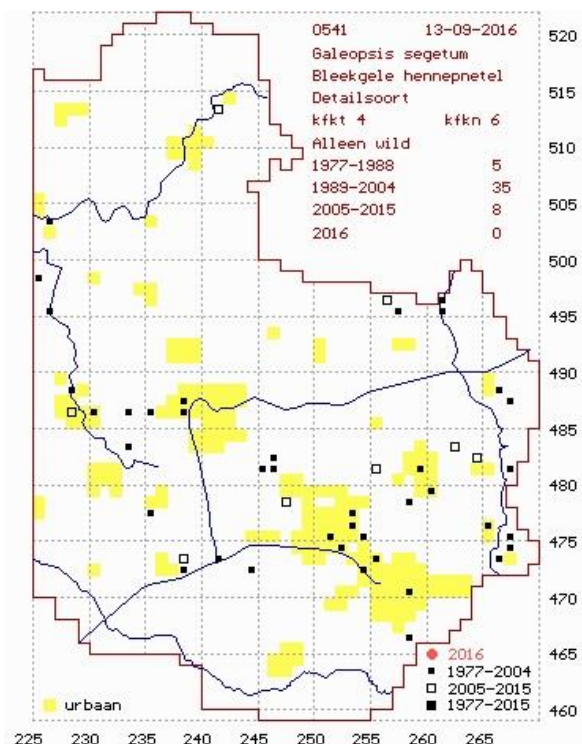
industrieterreinen in Almelo (Abbink & Zijlstra 1993 en Abbink 2004), wat overeenkomt met de landelijke trend.

Verspreidingsatlas

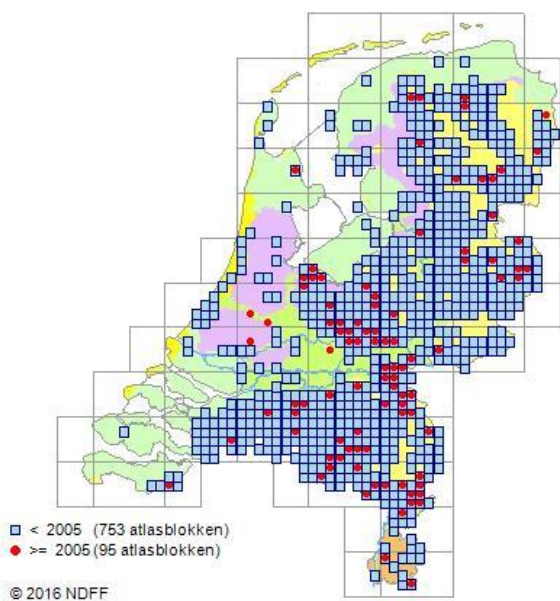
Vrijwel verdwenen uit akkers.

Galeopsis segetum (Bleekgele hennepnetel)

Galeopsis segetum (foto PIETER STOLWIJK)

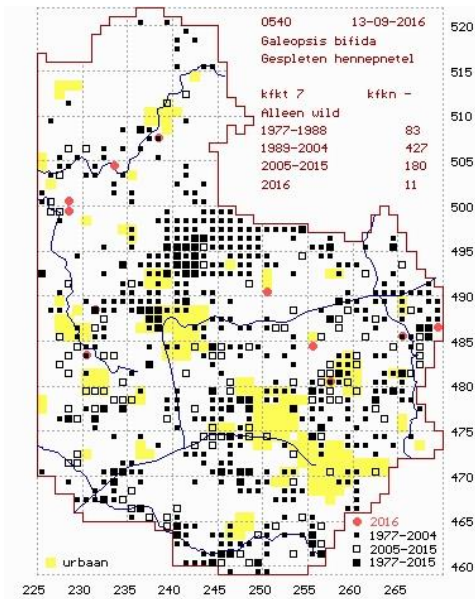
Een onbestendige soort, waarvan we geen hervondsten hebben. Haar groeiplaatsen zijn vergelijkbaar met die van Dauwnetel, maar gezamenlijke voorkomen zijn mij niet bekend.

Verspreidingsatlas

Het kaartje laat zien dat er grote aaneengesloten gebieden zijn, waar de soort de laatste jaren niet meer is gezien. Dat maakt het zeer aannemelijk dat er sprake is van een forse achteruitgang.

Galeopsis bifida (Gespleten hennepnetel)

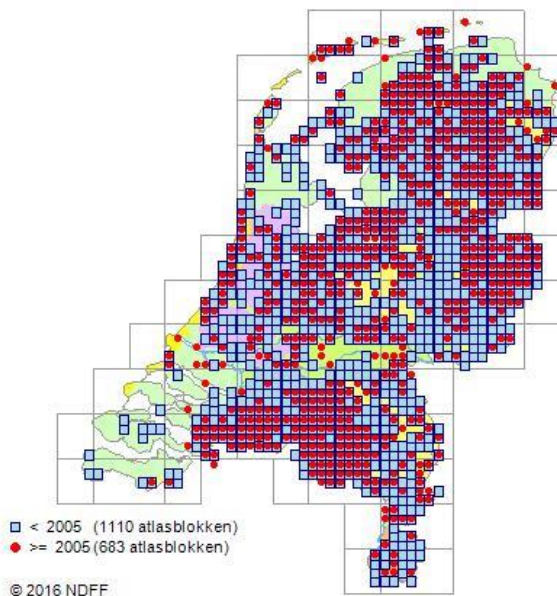
Galeopsis bifida (foto PIETER STOLWIJK)

De soort wordt waarschijnlijk nog weleens over het hoofd gezien dan wel verward met Gewone hennepnetel. Vergeleken met Gewone hennepnetel komt deze soort op vochtiger, meer beschaduwde plekken voor, al is er zeker een overlap.

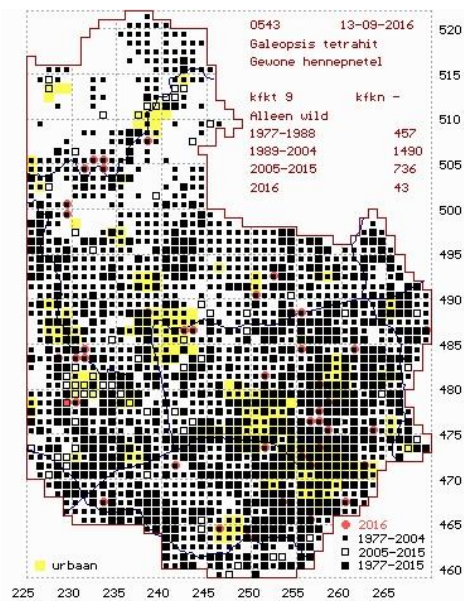
De talrijke vindplaatsen rond Vriezenveen zijn te danken aan het inventarisatiewerk van Corry Ab-bink-Meijerink, in de jaren negentig van de vorige en het begin van deze eeuw. Omdat er in dat gebied recent niet veel is geïnventariseerd, lijkt de soort er achteruitgegaan, maar dat is vermoedelijk schijn. Elders in Twente zijn er ongeveer evenveel oude als recente vondsten.

Verspreidingsatlas

Weinig verandering in verspreiding.

Galeopsis tetrahit (Gewone hennepnetel)

Galeopsis tetrahit (foto PIETER STOLWIJK)

Gewone hennepnetel is, zoals de Nederlandse naam al aangeeft, veruit de algemeenste hennepnetel, in Twente en in Nederland. De gaten in de verspreiding in noordoost Twente geven slechts aan dat in dat gebied weinig inventarisatiewerk is verricht door de Floristische Werkgroep Twente. Verspreidingsatlas laat echter zowel op het niveau van het uurhok (5 x 5 kilometer) als op dat van het km-hok een volledige bedekking zien in Twente.

Verspreidingsatlas

Landelijk geeft het km-niveau duidelijk aan dat de soort niet erg gedijt op klei en laagveen, wat minder goed tot uiting komt op het uurhok-niveau.

